

об'єкти культурної спадщини всіх видів. Ураховуючи регіональну специфіку, автори запропонували власну класифікацію пам'яток: культові (сакральні) споруди; середньовічні муровані фортеці та замки; пам'ятні місця; пам'ятні хрести XIX – першої третини XX ст. (с. 179–180).

Сьомий розділ (О. В. Приня) «Нерухомі пам'ятки сходу та півдня України» (с. 200–222) уперше дає цілісне уявлення про виявлення й узяття на облік нерухомих пам'яток у хронологічному діапазоні 1919–2016 рр. Дослідник на основі опублікованих та архівних матеріалів виокремив сім етапів і дав їм стислі характеристики, підкріплюючи це статистичними даними.

На прикладі досліджених і досліджуваних археологічних пам'яток у Миколаївській області доктор історичних наук, професор Н. О. Рижева у восьмому розділі «Південний регіон України: розмаїття культурної спадщини» (с. 223–242) докладно розглянула музеєфікацію пам'яток. Центральне місце науковець відвела проекту збереження й експонування *in situ* городища фінальної бронзи Дикий Сад у м. Миколаєві, яке досліджується під керівництвом археолога К. В. Горбенко. Подано концепцію археологічного «скансену» з демонстрацією просто неба решток городища.

У дев'ятому розділі «Культурна спадщина українського Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження» (с. 243–275) О. М. Титова схарактеризувала різні види пам'яток і показала їхній стан в умовах анексованого Криму та тимчасово окупованих районах Донбасу й можливі шляхи моніторингу під час воєнного лихоліття.

Отже, запропонована колективна монографія є значною подією у вітчизняному пам'яткознавстві, що вперше комплексно висвітлила регіональну пам'яткоохоронну специфіку за 1991–2016 рр. Книга стане в нагоді не лише фахівцям у цій галузі, а й усім, кому не байдужа проблема збереження культурної спадщини України. Монографія з успіхом може бути використана і як посібник у навчально-педагогічному процесі вищих навчальних закладів України, де готують фахівців з охорони пам'яток і музеєзнавства.

D. Kepin. Monograph Review: Regional peculiar of immovable monuments of Ukraine (by general redaction of Doctor technical science, Prof. L. O. Griffen, Candidat of Historical science O. M. Titova. Kyiv: Centre of Protection and Investigation of Monuments of the National Academy of Science of Ukraine and Ukrainian Society of Protection of the Historical and Cultural Monuments. 2017. 276 p.). The collective monograph devoted to regional development of monumentology (study of monuments) in Ukraine at 1991–2016 years.

The monograph includes «Section 1. The historical-culture and nature factors of regional various immovable monuments of Ukraine», «Section 2. The essence folk architectonic creation and regional peculiarity traditional architecture of Ukraine», «Section 3. The scientific-technical heritage of regions Ukraine», «Section 4. The regional various of immovable church monuments», «Section 5. The immovable heritage the Middle Dnieper Area of Ukraine», «Section 6. The characterization the various of immovable heritage the West regions of Ukraine», «Section 7. The immovable monuments of East and South of Ukraine», «Section 8. The South region of Ukraine: the various of cultural heritage», «Section 9. The cultural heritage of Ukraine Crimea and Donets Basin: present-day state, possibility of preservation». The book is accompanied by black – white illustrations.

The book is of interest not only to specialists in the industry, and the general public, who are not indifferent to the problem of preserving the cultural heritage of Ukraine. Monograph can be used both in the pedagogical process in higher educational institutions of Ukraine, where experts on monumentology and museology.

УДК 94(477.5)'04

Володимир Пришляк

Про князівство Литовське як Велике

(Рецензія на: Зенонас Норкус «Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій»)*

Давно відомо про певну нерівномірність і фрагментарність історичної литуаністики в сучасній Україні [15, с. 237]. Ситуацію трохи згладжує той факт, що за останні роки в європейській історіографії

¹* Зенонас Норкус. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій / пер. з литовської Петра Білинський. Київ: Критика, 2016. 440 с., бібл., мапи, іл.

© Пришляк В., 2017

також з'явилися цікаві праці, серед яких – студія шотландського історика Роберта Фроста [27; 30]. Тому, як справжній бонус для дослідників литовської доби, можна вітати монографію Зенона Норкуса «Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій», яку перекладено українською мовою за литовським виданням: **Zenonas Norkus, Nepasiskelbusioji imperija**. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu (Vilnius: Aidai, 2009. – 473 p.).

Наукову розвідку підготовлено в межах науково-видавничої програми Інституту критики й опубліковано за сприяння Українського наукового інституту Гарвардського університету. Появу українського перекладу цієї книжки та її видання уможливила щедра підтримка Міністерства закордонних справ і Посольства Литовської Республіки в Україні в рамках програми розвитку та сприяння демократії (Development Cooperation and Democracy Promotion Programme). Видання одразу увійшло до коротких списків рейтингу «Книжка року 2016» у номінації «Минувшина».

Автор (1958 р. н.) – відомий литовський філософ, соціолог та історик, професор кафедри соціології Вільнюського університету Зенонас Норкус. Випускник філософського факультету 1981 р., а в 1984 р. – аспірантури Ленінградського університету. Він захистив кандидатську дисертацію з філософії логіки Едмунда Гуссерля. Стажувався в Базельському та Кембриджському університетах, Університеті Берклі та ін. Докторську роботу про філософію Макса Вебера і раціональний вибір успішно захистив у 2002 р. у німецькому Марбурзі.

Доба Великого князівства Литовського, Руського й Жематійського [23, с. 37] (далі – ВКЛ) – надзвичайно цікавий період не лише литовської, білоруської, української, але й польської минувшини. Детермінованість спільного історичного процесу настільки очевидна, що постійно проявляє себе в політичних міждержавних взаємовпливах на теренах сучасної Центрально-Східної Європи. За цим стоїть тривалий і колосальний історичний досвід спільного європейського простору від Балтики до Чорномор'я з домінуванням маґдебурзького права, цехового ремесла й відносної релігійної свободи – хоча б на прикладі вільного поширення протестантських течій. Ці тенденції рідкісним випадком обминали агресивного східного сусіда ВКЛ – Московське царство. Воно було вибудоване, за влучним висловом В'ячеслава Липинського, як *«готовий татарський державний поміст, який покривав пасивне, стояче й омертвіле в своєму поневоленню московське море»* [13, с. 135]. У період Середньовіччя та в ранньо-модерні часи Московія продовжувала на державному рівні ревно плекати свій особливий варіант східної деспотії, хитромудро приправлений візантійською атрибутикою.

Монографія Зенона Норкуса розкриває віднедавна жваво обговорювану суперечливу проблему імперськості Литовської держави. У центрі уваги автора, який із погляду порівняльно-історичної соціології сформулював принципово нову думку стосовно минувшини ВКЛ, – одна з кардинальних проблем: чим було ВКЛ – імперією чи федерацією? [8]. Паралельно та в контексті позиціонують питання: чи давні литовці прийшли на землі Русі як завойовники, а чи, може, як визволителі? Якщо ВКЛ було імперією, то якою саме й чия? Коли воно стала імперією etc.?

Давню Литовську державу, постала внаслідок зашвидкого розвитку «покvapного імперіалізму», потрактовано як патримоніальну імперію, що прагнула підкорити всі землі старожитньої Русі. Перспектива Вільна стати другим Києвом певний час була поважною історичною альтернативою фактично зреалізованому імперському проекту Москви як третього Риму. ВКЛ не зуміло вберегти міжнародну систему Центрально-Східної Європи від краху в другій половині XV ст. Утім, попри це, стало коліскою аж трьох модерних народів, відігравши в історії регіону роль, сумірну з тією, яка в Західній Європі випала Франкській імперії Карла Великого. Методологічно новаторська, провокативна й ревізійністична щодо усталених стереотипів книжка проф. Норкуса є першою системною спробою поставити історію давньої Литви в ширший проблемний і подієвий світовий контекст. Науковець для ґрунтовного переосмислення використовує, на перший погляд, нібито відомі факти та обставини, підбираючи концептуальний інструментарій сучасних теорій порівняльно-історичної соціології, імперіології й міжнародних відносин. З. Норкус як управний соціолог-компаративіст здійснює спробу пошукати відповідь на майже риторичне питання про ВКЛ як «несподівану імперію» чи, радше, як протоімперію.

У політичній історії західної цивілізації символічним надбанням або ресурсом певної вартості аж до самого нового часу, ще одним, як на мене, явно запізним, але також умовним вододілом якого послужив

1648 р. як дата завершення Тридцятилітньої війни (а в українській і польській історії, відповідно, як дата початку Хмельниччини чи епохи «Вогнем і мечем»), була сама назва або статус імперії. Бути імперією в середньовічній чи ранньомодерній історії в багатьох випадках означало продовжувати класичну історію античної Римської імперії, перейняти її права та символи, принаймні бути рівним їй «другим» чи «третім «Римом». Разом із тим ідея імперії таїла в собі небезпеку й запросто могла перетворитися на тавро або ганебний ярлик. Достатньо згадати, що тривалий час імперія як форма державного устрою абсолютно не тішила слух «прогресивної частини» людства.

*«Як «імперії» згадують ті багатонаціональні та етнічно неоднорідні політії, яким «творення нації» не вдалося або вдалося лише частково. Натомість історії тих, яким це вдалося, пишуть як історії «подолання феодальної роздробленості» та «творення централізованої держави», – робить висновок З. Норкус, уміло долаючи негативні конотації «імперії». Дослідник продовжує: «Слово “імперія” втрачає лайливе значення, а колишній імперський статус більше не є причиною соромитися, перепрошувати й боязко очікувати того, що жертви імперіалізму зажадають репарацій чи компенсацій» [18, с. 2]. Саме таким утворенням було ВКЛ, централізаторська політика якого, державний устрій, етнічний склад, плани окремих правителів створили передумови до набуття цього статусу. Тогочасне ВКЛ стало великою державою Міжмор'я (*Intermarium*) на теренах Центрально-Східної Європи між двома морями – Балтійським і Чорним (про новітню ідею див. також: [16, с. 121–123]). Його кордони в XV ст. майже сягали певний час Калуги й Ржева на сході, Балтики та Галицької землі – на заході, Пскова й Тевтонського ордену – на півночі. Для цієї доби ВКЛ унікальне: «За величиною території та складністю етнічної і релігійної структури й соціальних відносин його можна порівнювати з Візантією, Росією чи імперіями Карла Великого та Карла V» [18, с. 39].*

Децентралізація та занепад Галицько-Волинського князівства – «Королівства Русі» привели до епохальних змін. Подія 7 квітня 1340 р., коли у Володимирі на Волині було отруєно Болеслава-Юрія Тройденевича – короля «Малої Русі» (як названо його в Грамоті 1380 р. патріарха Ніла), відкрила нову добу. Вона тривала від 40-х рр. XIV ст. до 40-х рр. XVII ст. Це триста років, оповитих серпанком забуття, сповнених таємниць і парадоксів. І не лише для аматорів, а й для фахівців, серед яких не вщухають дискусії з найважливіших проблем цього відтинку спільної литовсько-польсько-білорусько-української історії. Саме тоді, як свого часу слушно зазначив М. Грушевський, *«пройшли переміни важні, глибокі, які відмінили тутешні обставини глибоко й сильно в порівнянні з ранішим, досить добре нам звісним, життям київських часів»* [6, с. 3].

Доречною видається думка З. Норкуса про те, що *«імперії – це не лише суб'єкти імперіалізму, але і його витвори. Тому історія литовського імперіалізму набагато давніша за історію Литовської імперії. Його витoki сягають додержавних часів, коли в одній смuzі метаєтнічного розламу, що розділяв балтські та слов'янські землі, процеси етногенезу спродукували нову войовничу етнію – литовців, а ті розгорнули широкомасштабні грабіжницькі походи і невдовзі підкорили своїй гегемонії сусідні руські князівства. Власне, з цієї імперіалістської експансії постала й сама Литовська держава»* [18, с. 364].

Першим із відомих князів, який об'єднав перед серйозною зовнішньополітичною загрозою з боку Тевтонського ордену литовські племена (литва, жмудь, корсь або курони, ятвяги, прусси, земгола чи жемгала, летигола або лотиші) в єдину державу, був князь Міндовг (помер 1263 р.). Саме за його правління Литва розширилася за рахунок сусідніх земель: Полоцької та Вітебської. Міндовг здійснював походи також на Смоленськ та Чернігів.

«Отже, Литва стала імперією як імперія Гедиміна», – констатує З. Норкус [18, с. 300]. За правління (1316–1341) цього найпершого «збирача руських земель» [26, с. 138] почалося нове розширення території держави. ВКЛ увібрало значні території на сході та півдні: Мінськ, Оршу, Берестя, Пінськ, Туров. Приєднання нових земель відбувалося як шляхом завоювань, так і за допомогою добровільного входження руських князівств під зверхність великого князя литовського.

За синів Гедиміна, Ольгерда та Кейстута територія ВКЛ значно розширилася. Початок доби литовської політичної зверхності над Західним Поліссям і Волиню покладено в 1340 р. [18, с. 287]. Тоді син литовського князя й засновника династії Гедиміна – Любарт-Дмитро, який згодом став «політичним русином», почав князувати спочатку на Волині, зокрема в Луцьку, а потім номінально й у Галицькому князівстві [24, с. 48–51]. Останнє після сорокарічної запеклої боротьби відійшло до Польської Корони. Отже, Волинське князівство внаслідок територіальної інкорпорації, стало першим реальним надбанням ВКЛ в українських землях [14, с. 115]. Згодом до складу ВКЛ у 1357–1358 рр. включено Чернігово-

Сіверщину; у 1363 р. – Поділля; 1362–1363 рр. – Київщину та Переяславщину. Саме з цього часу історія українських земель стає тісно пов'язаною з історією ВКЛ, а згодом і Польського королівства. Як очевидно 90 % усіх земель ВКЛ склали тоді східнослов'янські землі, які стояли в економічному та культурному відношенні, певно, дещо вище власне Литви. ВКЛ перейняло в руських земель систему адміністративного устрою, судочинство, військову організацію. Населення, котре дотримувалося язичництва, прийняло християнство за православним зразком. Не маючи своєї усталеної литовської/жемайтійської писемності, Литва перейняла «руську» мову [11, с. 128] (деякі вчені не без підстав під цією назвою розуміють один із варіантів староукраїнської або старобілоруської мови) як державну. Отже, дослідники часто й не випадково називали ВКЛ «Литовсько-Руською державою» [19, с. 96].

Литовські князі до кінця XIV ст. не порушували суспільно-політичного ладу в українських і білоруських землях. Місцеві князі ставали васалами або нових удільних князів, або великого князя литовського на основі договорів (рядів) чи присяжних грамот. За цими документами, вони повинні були вірно служити сюзерену, сплачувати щорічну данину, брати участь у його військових акціях. Сюзерен зосереджував у своїх руках зовнішню політику держави, не втручаючись у внутрішнє життя удільних князівств. Однак цей неухильний інкорпораційний процес гальмувався існуванням на території Західного Полісся, Волині та Поділля удільних князівств Рюриковичів та Гедиміновичів [4; 5]. Отже, ВКЛ було конгломератом майже самостійних напівдержав, пов'язаних між собою наявністю єдиного сюзерена та єдністю зовнішньополітичних інтересів.

Пізньюсередньовічна Литовська держава повела енергійну боротьбу із золотоординським пануванням на своїх кордонах, зокрема в українських землях. Це також схилило на бік ВКЛ руських князів. Помітною віхою на цьому шляху стала перемога на Синіх Водах 1362 р. Сильні литовсько-українсько-білоруські війська на чолі з Ольгердом зуміли перехопити ініціативу у свої руки й доцентру розгромити монголо-татар. Після цієї битви кордони ВКЛ сягнули пізнішого Запорожжя, берегів Чорного моря між гирлами Дніпра та Південного Бугу. Племінники Ольгерда, князі Юрій, Олександр, Костянтин Коріатовичі, вибили тоді ординців із Поділля. Фактично влада Золотої Орди (Улуса Джучі) в українських землях була ліквідована за правління великого князя литовського Вітовта Кейстутовича (1392–1430). Цей князь, для правління якого характерний «султанський патримоніалізм» (за М. Вебером) [18, с. 302], здійснив два переможні походи проти Золотої Орди в 1397–1398 рр., досягнув гирл Дніпра та Дону, розбив ворожі війська в Криму. Але третій похід князя Вітовта закінчився невдало. 12 серпня 1399 р. у битві над Ворсклою переважаючі сили золотоординських ханів Тимур-Кутлука, Едигея розбили війська Вітовта. Через деякий час, однак, ВКЛ відновило успішну боротьбу з ординцями й навіть розширило свої володіння на півдні. Зрештою, без Кревської унії з Польською Короною ВКЛ навряд чи зуміло б так успішно продовжувати свою територіальну експансію на руські землі.

У січні 1429 р. відбулася міжнародна дипломатична зустріч у Луцьку – другій південній столиці ВКЛ на Волині. Скликано з'їзд на Водохреще з відома та за згодою імператора Священної Римської імперії, короля угорського, німецького й чеського Сигізмунда I Люксембурзького за ініціативою великого князя литовського Вітовта з метою вирішення низки загальних політичних та економічних питань [23, с. 657–659; 21, с. 93–94]. Через суперечки між головними його учасниками з'їзд не мав суттєвого впливу на політичне життя тогочасної Центрально-Східної Європи. Однак в історичній літературі його інколи хибно класифікують сучасними термінами як один із перших європейських «самітів», «першу в історії міжнародної політики багатосторонню зустріч на найвищому рівні» чи навіть ледве не «прообраз» Європарламенту, що не зовсім відповідає історичній дійсності [22; 2, с. 14, 53].

Якщо в боротьбі із Золотою Ордою ВКЛ, урешті-решт, вийшло переможцем, то складніше відбувалася його боротьба з агресією Тевтонського ордену. Небезпека нищення й загибелі змусила литовських правителів шукати союзника в протистоянні з тевтонцями. Таким союзником унаслідок обставин стало Польське королівство, яке наприкінці XIV ст. опинилось у скрутному становищі, ставши залежним від Угорського королівства. Разом із тим із кожним роком наростала невпинна агресія на сході з боку Великого князівства Московського, а з 1547 р. – Московського царства. І хоч перемога в 1514 р. під Оршею та інші звитяги ВКЛ скріплювали надію на самостійне існування, усі ці події тією чи іншою мірою в підсумку привели спочатку до Кревської 1385 р., Городельської 1413 р., а згодом і до Люблінської 1569 р. унії [20, с. 96]. О. Галецький убачав у цьому факті більш-менш удале втілення в життя федералістичної «Ягеллонської ідеї», яка протистояла імперській [29; 16, с. 58–60].

Ідея *Translatio imperii* (лат. – «переходу імперії») у праці З. Норкуса фігурує як спроба символічного перейняття владною елітою ВКЛ античних канонів імперської традиції. Аналізуючи

історіографічний доробок, автор усе ж висловлює сумнів, власне, про імперську сутність ВКЛ, незважаючи на солідну територію в геополітичному вимірі [18, с. 60].

У другому розділі наукової розвідки аналізується складна методологічна аналітика сучасної порівняльної імперіології. З. Норкус означає імперію як політію за чотири параметрами: 1) широка територіальна експансія; 2) гегемонія або ж прагнення до неї в міжнародній системі; 3) етнічно-культурна неоднорідність та політично панівна етнокультурна меншість; 4) поділ території на панівну метрополію та підкорену їй периферію [18, с. 77, 155–156]. Застосування кліометрії (зокрема критеріїв піднесення, зрілості й падіння імперій авторства естонського політолога Р. Таагепери), теорії міжнародних відносин, компаративістики, державного права та порівняльної політології, кліодинаміки, проте, так і не змогло прояснити до кінця причин кризи державності ВКЛ, наслідком якої став Люблін-1569 [18, с. 185]. Ключем до розуміння природи імперії для автора слугують структурна теорія імперіалізму Й. Гальтунга [28] і типологія імперій О. Мотиля [17, с. 30–38].

З. Норкус слушно зауважує про метрометричну територіальну експансію Литви, стрімкий успіх Ольгердового імперського проекту, протиставляючи федеративні риси «гегемонічної» ВКЛ явній «територіальній імперії» у вигляді унітарного й централізованого Московського царства [18, с. 223, 225, 260]. Водночас науковець відзначає «еластичну твердість» ВКЛ, порівнюючи його з попередницею – Київською державою: *«Імперія Рюриківичів дуже швидко перетворилася у міжполітичну анархічну систему Київської Русі, а імперія Гедиміновичів трансформувалася в інституційну державу, набуваючи й деяких ознак територіальної імперії. Давня Литовська держава зуміла пережити й ту династію, яка зробила її імперією, адже державність ВКЛ збереглася й після того, як воно ввійшло до складу федеративної Речі Посполитої Обох Народів»* [18, с. 270].

Поступова політико-культурна асиміляція українських і білоруських родів, на відміну від їх жорсткого етнокультурного нівелювання, лише підсилила владну еліту ВКЛ. Із її надр, зрештою, творилася політична нація [12, с. 79–85]. Загалом успішна інтеграція, насамперед, білоруських земель у метрополію ВКЛ надає їм право вважати та охоче іменувати його також «своєю» державою [9; 3, с. 5 etc.]. Натомість поява ідентичності на кшталт *gente lituanus, natione polonus* стала можливою вже після 1569 р., часто під потужним впливом квазіімперського концепту *Antemurale Christianitatis (передмур'я християнства)* [18, с. 279, 309] та інших вагомих чинників.

Стосовно окреслення устрою новоутвореної Речі Посполитої як держави, то, на думку З. Норкуса, для неї найдоречніше застосувати термін асиметричної імперської федерації чи імперської конфедерації. А чи була польсько-литовська Річ Посполита імперією? З огляду на викладену в монографії загальну концепцію імперій та імперіалізму, це питання залишається відкритим для дискусії [18, с. 359–360].

Виникнення, зрілість і занепад ВКЛ добре ілюструють сім історичних мап, розміщених на початку видання.

Отже, автор праці підводить вдумливого читача до таких **висновків**:

1. Утвердження Європейського Союзу як довгострокового політичного проекту дає змогу й заохочує по-новому та більш позитивно поглянути на давніших об'єднувачів на теренах Центрально-Східної Європи. Одним із таких інтеграторів та своєрідною предтечею ЄС і було до середини XVI ст. ВКЛ. На його колишній території формувалися ранньомодерна Литва, Білорусь та Україна.

2. У другій половині XIV ст. за територією ВКЛ стало найбільшою державою Європи. Секрет такого швидкого просування ВКЛ як «лагідної імперії» полягав у тому, що, ставши за своєю сутністю поліетнічним державним утворенням, воно не провокувало переваги якогось одного етносу над іншим. Фактично держава розширювалася за рахунок органічного злиття династій – старої руської Рюриківичів і нової литовської Гедиміновичів. Майже хрестоматійне гасло *«Старовини не чіпаємо – новизни не вводимо»* почасти сприяло практично безболісній інкорпорації Русі до складу ВКЛ і перетворенню її, за висловом Миколая Радзивілла Чорного, на *respublica bene ordinata* (добре впорядковану державу), що тоді домінувала на теренах від Балтики до Чорномор'я й багато в чому визначила подальшу історичну долю всіх народів Центрально-Східної Європи.

3. Піднесення Московії – своєрідного ідеологічного бастарда Візантійської імперії – було неминучим. Якби цьому вчасно завадило ВКЛ, майбутньої «єдиної та неподільної» й територіальної Російської імперії [10; 1, с. 32–43] могло й не бути. Трагізм тодішньої геополітики полягав також і в тому, що цьому сприяли брак політичної волі, небажання правлячих кіл ВКЛ та її сусідів зберегти багатополісну міжполітичну систему, яка складалася у Центрально-Східній Європі в середині XV ст.

Хочеться вірити, що історичний досвід ВКЛ – як позитивний, так і не зовсім, переосмислять сучасні історики, а заодно й політики України, Білорусі, Литви та Польщі. Лише тоді вони в черговий раз не прогавлять шансу для консолідації на теренах Центрально-Східної Європи.

Джерела та література

1. Безансон А. Свята Русь/пер. із франц. Т. Марусик. Київ: Кліо, 2017. 112 с.
2. Бумблаускас А. Велике князівство Литовське: погляд з Вільнюса на Луцьк і Київ/передмова Русина О., Сварник І., Войтович Л., Вашук Д. [та ін.]. *Україна: литовська доба 1320–1569*. Київ: Балгія-Друк, [2008]. С. 5–18.
3. Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: у 2 т. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2005. Т. 1: Абаленскі – Кадэнцыя. 688 с.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль: іст.-генеалог. дослідж. Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 649 с.
5. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст.: іст.-генеалог. дослідж. Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 256 с.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. /[редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1995. Т. VII: Козацькі часи – до року 1625. 628 с. (Серія «Пам'ятки історичної думки України»).
7. Грушевський М. Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. *Твори*: у 50 т. Львів: Світ, 2007. Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)»/упоряд. М. Капраль, А. Фелонюк. С. 285–302.
8. Дикань К. «Непроголошена імперія...» Зенонаса Норкуса: новий погляд на історію Великого князівства Литовського. *Україна молода*. 2017. 4 січня. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3102/196/107492/> (дата звернення: 10.12.2017).
9. Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. Мінск: Беллітфонд, 2003. 448 с.
10. Капелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад/пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Крикун. Львів: Вид-во Укр. католиц. ун-ту, 2005. XII+360 с. (Серія «Історія країн світу»; вип. 2).
11. Краўцэвіч А. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага/наук. рэд. Г. В. Штыхаў. Rzeszów: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Filia w Rzeszowie, 2000. 238 с. (Seria «Rozprawy i monografie Wydziału ekonomicznego», nr 17).
12. Кяўпене Ю. Палітычная нацыя Вялікага Княства Літоўскага. Літоўская перспектива. *ARCHE Пачатак*. 2009. № 9 (84), кастрычнік: Літва і Беларусь: тысяча год разам. С. 72–85.
13. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Серія «Твори». Т. 3: Україна на переломі 1657–1659. *Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті*/ред. Л. Р. Білас, Я. Пеленський. Філадельфія: Східно-Європейський дослід. ін-т ім. В. К. Липинського, 1991. LXX+346 с.
14. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. 2-е изд. Москва: Московская художественная печать, 1915. 401+III с.
15. Лукачук О. Основні напрями досліджень історії Великого князівства Литовського в сучасній українській історіографії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2011. Вип. 46. С. 235–251.
16. Машкевич М. Східна польська політика у XX – на початку XXI ст.: концепції та інтерпретації/пер. з пол. та наук. ред. Сергій Серяков. Київ: Ніка-Центр, 2015. 311, [1] с. (Серія «Ідеї та Історії»; вип. 13).
17. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження/авторизов. пер. з англ. П. Грицак; наук. ред. О. Бетлій. Київ: Критика, 2009. 200 с.
18. Норкус З. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій/пер. з литовської Петро Білинський. Київ: Критика, 2016. 440 с.
19. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності/пер. з англ. Р. Ключко. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 496 с.
20. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі/авторизов. пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал. Київ: Критика, 2015. 430 с.
21. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. Мінск: Энцыклапедыкс, 2001. 412 с.
22. Садовнік Т., Бірюліна О., Баран В. Європейський з'їзд 1429 року в Луцьку. Луцьк: Зоря, 2005. 32 с.
23. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі/пер. з пол. Р. Івасів; В. Пепа; з лат. І. Козовик, Р. Паранько; відп. ред. О. Кулчинський. Львів: НТШ, 2011. 1074 с. (Серія: «НТШ. Історичні джерела», т. 10).
24. Троневиц П. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники: історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Твердиня, 2011. 192 с. (Серія «Пантеон»).
25. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского/отв. ред. Ф. П. Шевченко. Київ: Наук. думка, 1987. 181, [2] с.

26. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-е вид, переробл. та розшир. Київ: Критика, 2005. 584 с.
27. Frost R. The Oxford History of Poland-Lithuania. Vol. I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569. Oxford: Oxford University Press, 2015. 564 p.
28. Galtung J. A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*. 1971. Nr 8 (2). P. 81–89.
29. Halecki O. Idea jagiellońska. Lwów: Ossolineum, 1937. 27 s.
30. Kiaupienė J. [rec.] Frost R. The Oxford History of Poland-Lithuania. Vol. I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569. Oxford, 2015 *Lithuanian Historical Studies*. Vilnius, 2015. Vol. 20. P. 247–251.

УДК 94(477)«1648/1658»:355]:327

Ольга Пришляк

Дипломатія Війська Запорозького 1648–1658 рр. у світлі нових публікацій*

Цілісна картина висвітлення та осягнення історії міжнародних відносин у Європі й світі неможлива без вивчення досвіду історії України. Функціонування української дипломатії тісно перепліталось із її багатовіковою політичною минувиною. Нові засади формування й статус сучасної держави як самостійного суб'єкта міжнародного права та дипломатії диктують потребу актуалізувати національний історичний досвід у галузі міжнародних відносин, набутий упродовж попередніх століть. Прикладом цього може слугувати козацько-гетьманська доба. У середині XVII ст. власне відродилася ранньомодерна українська державність у формі Війська Запорозького й упродовж майже півтора столітнього існування була не лише серцевиною української дійсності, але й помітно впливала на весь складний перебіг міжнародних подій у Центрально-Східній Європі нової доби. Розгляд цих питань, а також вивчення історичних традицій особливо актуальні зараз, у період нових непростих викликів для сучасної української дипломатії, прагнення цивілізовано увійти до європейського Співтовариства Незалежних Держав, підтримати й зміцнити добросусідські відносини з іншими країнами.

Відомо, що на історії козацької України, передусім середини XVII–XVIII ст., ґрунтується велика частина «національної історії». Міжнародні відносини за козацько-гетьманської доби вивчені в історичній науці відносно добре. Сучасна українська історіографія здійснила великий крок уперед в розгляді міжнародної дипломатії та політики козацько-гетьманської доби.

Своє бачення лінії розвитку міжнародних політичних відносин між козацькою Україною й Росією та Польщею запропонував у низці нових академічних і науково-популярних праць В. Горобець [2; 5]. Його праця «Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». Злети і падіння козацької держави 1648–1783 років» побачила світ у 2016 р. у видавництві книжкового «Клубу сімейного дозвілля» в серії «Історія без цензури» в межах громадського просвітницького проекту «ЛКБЕЗ. Історичний фронт» [4].

Видання має ілюстровану обкладинку з фрагментом картини «Посли львівського магістрату в таборі гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р.» львівського живописця та графіка початку XX ст. Євгена Турбацького. Це зображення автор помістив також і в іншому виданні [3, с. 142]. Описуючи події козацької революції 1648–1649 рр., В. Горобець, зрозуміло, не оминає й дипломатичного боку стрімкого розгортання Хмельниччини. Емоційне напруження під час українсько-польських перемовин у Переяславі в лютому 1649 р., що продовжило переговорний процес, започаткований восени 1648 р. під Замостям, лише підтвердило передчуття та страхи воєводи й сенатора Адама Киселя. Йому, утім, удалося втримати важке перемир'я. Автор відзначає масштабну дипломатичну підготовку майбутньої воєнної кампанії,

* Огляд-рецензія на кн.: Горобець В. Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». *Злети і падіння козацької держави 1648–1783 років*. Харків, 2016. 351 с. (Серія «Історія без цензури»); Горобець В. Світанок Української держави. Люди, соціум, влада, порядки, традиції. Харків, 2017. 448 с.; Горобець В. Зірки та терени Козацької революції. Історія звитяг і поразок. Харків, 2017. 480 с.; Слабченко Є. Дипломатична історія України/упоряд. І. Матяш. Київ, 2016. 496 с.; Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.): посіб. для ун-тів. Київ, 2016. 320 с.; Таирова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654–1658). Киев, 2017. 320 с.; Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років. Київ, 2017. 274 с. (Серія «Міжнародна історія України»).